

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ: У ПОШУКАХ РОЗУМІННЯ

У статті здійснено спробу історичного аналізу розуміння поняття правова визначеність. В основну поняття покладено вимогу чітких, точних формулювань законодавчих настанов. Це так звана короткострокова правова визначеність. Крім того, показано обмеженість такого розуміння та розкрито широку або довгострокову концепцію правової визначеності.

У будь-якій правовій системі фундаментальні, ключові, засадничі ідеї її розвитку відігравали та відіграють неабияку роль. Ще античні автори у своїх працях описували ідеали розвитку державних та правових систем. Сьогодні правові принципи іноді сприяють вирішенню юридичних колізій та спорів, лежать в основі законодавства, сприяють удосконаленню всього правового масиву. Надзвичайно цікавим у цьому відношенні на сьогодні є принцип правової визначеності – один із важливих аспектів розуміння концепції верховенства права.

Одним із фундаторів формування теорії верховенства права є відомий англійський дослідник А. Дайсі. За Дайсі, здійснення прав індивіда при реалізації англійської конституції було більш визначеним, ніж здійснення схожих прав у континентальних конституціях, і ця визначеність, в основному, забезпечувалася вищим рівнем правової освіти людей в англійських країнах, що давав їм змогу їм відтворювати надійні засоби судового захисту цих прав [1, 185].

Визначеність – це риса, котру теж акцентує Хайєк у своєму аналізі верховенства права. Він уявляє її собі трохи інакше, ніж Дайсі, і ця різниця в деяких аспектах може бути суттєвою.

На думку Хайєка, визначеність закону є найголовнішою умовою для економічної діяльності в суспільстві; саме ця риса сприяла процвітанню західного світу порівняно зі Сходом, де визначеності закону досягли значно пізніше. Однак він не з'ясовує, що саме означає термін «визначеність» стосовно закону. Хоч ні Дайсі, ні Хайєк, ні більшість учених не досліджували це питання, у теорії верховенства права коректний підхід до нього має велике значення. Власне підставою для розходжень між континентальними та англійськими дослідниками щодо верховенства права і, на перший погляд, схожих на нього писаних конституцій можуть бути різні значення вислову «визначеність закону». У Дайсі не було до кінця ясного бачення того, що таке визначеність закону, коли він описував

основні характеристики верховенства права. На перший погляд, це пов'язано з відсутністю зафіксованих письмово – отже, в якомусь розумінні «визначених» – правил у традиційному англійському загальному праві, включно з конституційним правом. Якщо визначеність була пов'язана тільки з письмовими правилами, то ні загальне право, ні та його частина, яку можна назвати конституційним правом, не могли бути визначені принципово. Справді, більшість останніх докорів щодо невизначеності прецедентного права (*case law*) з боку англійських, особливо американських, юристів та політологів – представників так званої реалістичної школи – заснована на такому значенні терміна «визначеність», який припускає існування кінцевого письмового формулювання, слова котрого читач не має права змінювати зі своєї точки зору. Це роздратування стосовно написаного закону є наслідком збільшення кількості статутів (законодавчих актів) у сучасних правових та політичних системах, а також зростання впливу статутного права порівняно з прецедентним (тобто неписаним) правом як в Англії, так і в інших країнах Британської Співдружності та в США [2, 89].

Визначеність закону також пов'язана з ідеєю кінцевих письмових формулювань – таких, які в континентальній правовій системі називають правовими нормами, в значенні, що його Хайєк вкладає в слово «визначеність» у своїх лекціях про верховенство права. На його думку, навіть делегування нормотворчості якому-небудь невиборчому органу не обов'язково суперечить правовій державі доти, доки цей орган зобов'язаний формулювати та оприлюднювати закони перед їх застосуванням. Він додає, що на сьогодні проблема широкого вжитку делегування полягає не в передаванні нормотворчих повноважень, а в тому, що владі надано повноваження на використання примусу без правил, тому що для здійснення таких повноважень неможливо сформулювати яке-небудь загальне правило.

Хайек вважає, що серйозні проблеми не можуть виникнути тільки через те, що правила ухвалює парламент або який-небудь інший орган, котрому делеговані такі повноваження, за умови, що це будуть загальні, чітко сформульовані та заздалегідь оприлюднені правила.

Загальні нормативні положення, якщо вони сформульовані належним чином та відомі всім, забезпечують громадянам можливість планувати свою поведінку з точки зору її правових наслідків, або, за словами Хайєка, як правило, ті обставини, котрі перебувають за межами його (індивіда) поля зору, не мають бути підставою для застосування стосовно нього примусу.

Таким є класичне розуміння визначеності закону. Можна додати, що це, очевидно, і найвідоміша інтерпретація, що існує в багатьох варіантах з античних часів до сьогодення. Ще у працях Аристотеля можна знайти вимоги до закону, а саме: це загальні правила, сформульовані за допомогою чітких та зрозумілих всім термінів, котрі необхідні громадянам для того, щоб вони могли називатися вільними.

Цей ідеал визначеності було запроваджено та розвинуто на Європейському континенті. Кодекс цивільного права Юстиніана довго був тією книгою, де, здавалось, втілювався ідеал визначеності закону (тоді її розуміли як визначеність писаного закону в романо-германській системі). Цей ідеал не тільки не було відкинуто, але навіть взято за основний принцип у континентальній Європі XVI–XVIII ст. Тоді більшість європейських країн ухвалила писані кодекси та конституції на підставі того, що точні формулювання можуть захистити людей від посягань різних тиранів. Уряди та суди погодилися з таким розумінням ідеї визначеності закону, яка полягала в точності писаної формули, виробленої законодавчими зборами. Це не було єдиною, але, очевидно, однією з головних причин, через яку країни континентальної Європи ухвалили кодекси та конституції. Континентальна ідея визначеності була тотожна ідеї точного письмового формулювання. Під визначеністю значною мірою мали на увазі «точність».

Античне, або континентальне, розуміння визначеності закону цілком відповідає ідеалу особистої свободи, сформульованому давньогрецькими авторами, котрі виступали за урядування через реалізацію законів. Безперечно, що правління через закони є справедливішим та розумнішим, ніж керування через укази тирана або натовпу. Загальні закони завжди передбачуваниші, ніж конкретні та раптові укази. Причому передбачуваність наслідків є однією з необхідних передумов будь-яких політичних рішень. На цій підставі можна зробити висновок, що чим більше загальні правила забезпечують передба-

чуваність наслідків людської поведінки, принаймні у правовій сфері, тим більше така поведінка може бути захищеною від втручання інших людей, зокрема і влади.

Ідея визначеності закону у правових системах Заходу має не тільки згаданий вище сенс. Визначеність закону в розумінні письмової формули може привести до того, що чинний закон можна в будь-який момент замінити наступним законом. Що інтенсивніше проходить процес законотворчості, то менше визначеності у питанні: скільки часу буде чинним нинішнє законодавство. Більше того, ніщо не заважає змінити у будь-який час цілком визначений у згаданому вище сенсі закон шляхом ухвалення іншого закону, не менш визначеного, ніж попередній.

Таким чином, визначеність закону у цьому сенсі можна назвати короткостроковою визначеністю закону [3, 99].

Вади та обмеженість такого розуміння правової визначеності є очевидними. Тому історія розвитку європейських правових систем показує нам, якими є вимоги до закону в римському праві. Принцип визначеності у Стародавньому Римі можна описати так: закон не може бути змінений раптово чи непередбачено. Закон не може бути представлений на розгляд яким-небудь законодавчим збором або окремому індивіду, зокрема і сенаторам та іншим високопосадовцям, закон не залежить від їхніх стихійних дій та непередбачуваних бажань. В цьому полягає довгострокова, або римська, концепція визначеності закону [4, 103].

Сучасне розуміння принципу правової визначеності яскраво формулює у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини. Так, у рішенні у справі «Бессарабська Митрополія та інші проти Молдови» Суд наголосив, що поняття «встановлене законом» та «відповідно до закону» в ст.ст. 8–11 Конвенції вимагають не тільки того, щоб оскаржувані заходи мали певну підставу у внутрішньому праві, але і якість такого права, яке має бути належним чином доступним та передбачуваним за своєю дією та сформульованим з належною чіткістю, що дає можливість особам – у разі потреби – з належною правовою допомогою регулювати свою поведінку [5, п. 108]. Таким чином, обмеження певного права, навіть у разі, коли воно відбувається відповідно до національного законодавства, може бути визнано неправомірним, якщо визначені у законі підстави обмеження викладено таким чином, що це позбавляє особу можливості прогнозувати свою поведінку та передбачати її наслідки.

Отже, для того щоб закон був якісним, на думку Суду, він повинен відповідати таким двом основним вимогам:

- 1) закон має бути загальнодоступним для того, щоб громадянин знав, що за певних обставин застосовується саме цей закон;
- 2) норма закону повинна бути сформульована достатньо чітко, щоб громадянин міг регулювати свою поведінку, а в разі надання йому кваліфікованої консультації був здатний розумно передбачити наслідки, до яких призведе його певна дія [6, 99].

Наслідки поведінки особи не обов'язково повинні передбачатись з абсолютною визначеністю: досвід показує, що це неможливо. Більше того, хоча визначеність і бажана, вона може набувати рис надмірної ригідності, скам'янілості, тоді як право повинне володіти здатністю йти в ногу з обставинами, що змінюються. Відповідно, багато законів містять терміни, що більшою чи меншою мірою розмиті: їх тлумачення та застосування – завдання практики [6, п. 49].

Принцип правової визначеності, крім того, також встановлює, що жодна сторона не вправі вимагати перегляду остаточного судового рішення (принцип *res judicata*), котре набрало чинності, лише задля нового судового розгляду і нового рішення по суті. Повноваження суду апеля-

ційної інстанції щодо перегляду рішення суду першої інстанції має використовуватися лише для виправлення судових помилок. Перегляд судового рішення не має бути замаскованою апеляційною процедурою, а повинен забезпечувати існування двох позицій щодо способу вирішення спору, і це не є підставою для повторного судового розгляду. Відхилення від цього принципу допустимі лише у разі виявлення виняткових обставин у справі [8].

Отже, принцип правової визначеності має надзвичайно важливе значення для встановлення меж прав людини. Обмеження основних прав людини та громадянина і втілення їх на практиці допустимі лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, що їх встановлюють такі обмеження. Тобто обмеження будь-якого права повинні базуватися на таких критеріях, котрі дають змогу особі з усією визначеністю відмежовувати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки. До того ж має бути забезпечено неможливість свавільного тлумачення положень законів як органами державної влади, так і власне громадянами.

1. Albert Venn Dicey. Introduction to the Study of the Law of the Constitution (8th ed) / Albert Venn Dicey. – London : Macmillan, 1915. – P. 185. – Цит. за : Леони Бруно. Свобода и закон / Бруно Леони. – М. : Ирисен, 2008. – С. 88.
2. Леони Бруно. Свобода и закон / Бруно Леони. – М. : Ирисен, 2008. – С. 89.
3. Там само. – С. 99.
4. Там само. – С. 103.
5. Metropolitan Church of Bessarabia and others v. Moldova. – 2001. – П. 108.
6. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2002. – С. 99.
7. The Sunday Times v. the United Kingdom. – 1979. – П. 49.
8. Ryabukh v. Russia. – 1999. – П. 52. Brumaresky v. Romania, п. 62.

Y. Matvieieva

THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINLY

The article was devoted to historical analyzing definition «legal certainty». The definition based on such demands as clean and precise formulation of law legislation. It is so-called short legal certainty. The research show that it is very narrow and devoted to grounding wide concept of legal certainty.